

To cite this article: Harunoğulları, M. (2018). Legal status of the Caspian Sea and sharing of energy resources: Disputes and struggles between the Riparian Countries. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 202-217.

Submitted: January 01, 2018

Revised: April 16, 2018

Accepted: April 22, 2018

LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA AND SHARING OF ENERGY RESOURCES: DISPUTES AND STRUGGLES BETWEEN THE RIPARIAN COUNTRIES ¹

Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele

Muazzez HARUNOĞULLARI²

Özet

Hazar havzası, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından dünya enerji rezerv ve üretim sahası olarak büyük bir öneme sahiptir. Orta Doğu'da yaşanan istikrarsızlık ve çatışma ortamına nazaran daha güvenli bir yer olarak karşımıza çıkan havza, enerji talep eden ülkeler için "enerji arz güvenliği" açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı bölgedeki enerji kaynaklarının durumunu ve aynı zamanda Hazar denizi kıyıdaş ülkeleri arasındaki Hazar'ın hukuki sorununu incelemektir. Hazar'ın hukuki sorununun bölge enerji kaynaklarının paylaşımında büyük bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda yeni petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin hayata geçmesiyle birlikte Hazar'ın hukuki statü sorunu çözülmesi gereken önemli bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın statüsü konusunda yaptıkları antlaşmalar ve görüşleri ile bölge ülkeleri arasında yaşanan enerji mücadelesi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma, ampirik bir araştırma yöntemi olan durum çalışması şeklinde ele alınmıştır. Araştırma için kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, elde edilen veriler nitel ve nicel yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Enerji Kaynakları, Hazar Denizinin Statüsü, Enerji Politikaları, Enerji Arz Güvenliği

Abstract

The Caspian basin is a major reserve for the world's energy reserves and production in terms of its oil and natural gas resources. The basin emerges as a safer place compared to the instability and conflict environment in the Middle East, which is important for energy demanding countries in terms of "energy supply security". The purpose of this study is to identify the state of the energy resources in the region and to examine the legal problem between countries that are coastal to the Caspian Sea. The legal problem of the Caspian has a great impact on the sharing of regional energy resources. Especially in recent years, with the passage of new oil and natural gas pipeline projects, the Caspian legal status issue has become an important issue to be solved. In this context, the energy struggle between the countries of the region and the treaties of the Caspian countries regarding the status of the Caspian will be tried to be evaluated. This study is considered as a case study which is an empirical research method. A comprehensive literature search was conducted for the research and the data obtained were evaluated qualitatively and quantitatively.

Keywords: Caspian Basin, Energy Resources, Status of the Caspian Sea, Energy Politics, Energy Supply Security

¹ This article is an expanded version of the oral presentation of the II. International Congress of Social Sciences Research, in Baku-Azerbaijan on 19-21 October 2017.

² Assist. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences Department of Geography, Ground Floor, Room Number: 108, Center Campus, 79000, Kilis, TURKEY., muazzez@kilis.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz dünyasında küresel ve bölgesel ölçekte yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerde, ülkelerarası ilişkilerde hidrokarbon kaynakların ve bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaşımındaki güzergâhlar üzerinde yaşanan güç mücadelesi önemli bir yer tutmaktadır. Hidrokarbon enerji kaynakları üzerinde ülkelerin uyguladıkları politikalar, dünyadaki siyasi ve ekonomik dengeleri etkilemekte ve yeni dengelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Enerji kaynakları rezerv alanları ve enerji ulaşım güzergâhları, uluslararası ilişkilerde ülkelerin en büyük güç kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Gelişen ve büyüyen teknoloji, ulaşım sistemlerinde yaşanan ilerleme, refah seviyesinin artması, sanayideki büyümenin hız kazanması, nüfus artışı gibi etmenler enerji kaynaklarına olan ihtiyacı da yükseltmiştir.

Dünyadaki en önemli hidrokarbon kaynakların üretim bölgeleri, Orta Doğu, Hazar havzası, Kafkasya, Rusya, Orta Asya, Kuzey ve Orta Amerika iken; tüketim alanları ise özellikle Uzak Doğu ülkeleri, Japonya, Kuzey Amerika ve AB ülkeleridir (Turan, 2010: 44). Hazar denizi çevresel, ekonomik ve jeopolitik olmak üzere pek çok açıdan benzersizdir. Yaygın petrol üretme faaliyetleri ve kara kaynaklı kirlilik nedeniyle büyük zarar görmüş olan havza, özellikle kırılğan bir ekosistem ile dünyadaki en büyük tamamen kapalı tuzlu su alanıdır. Hazar denizi, muazzam petrol ve gaz yataklarına sahip olmakla birlikte, dünyanın mersin balığı stokunun %90'ını içeren değerli balıkçılık kaynaklarını da içermekte, ayrıca Rusya, Transkafkasya ve Orta Asya ile Avrupa bölgesini birbirine bağlayan önemli ulaşım güzergâhları da sağlamaktadır. Bu özellikler Hazar havzasının önemini kat be kat arttırmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'nin ortadan kaldırılması, bölgedeki tüm jeopolitik durumu önemli ölçüde değiştirmiştir. Geçmişte SSCB ve İran, Hazar denizindeki ortak sorunlarıyla uğraşırken ciddi tartışmalardan kaçınmayı başarmıştır. Yeni Bağımsız Devletlerin ortaya çıkması, Hazar denizini siyasi ve ekonomik çıkarların çatıştığı bir bölge haline getirmiştir (Vinogradov ve Wouters, 1995: 605).

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından Hazar Bölgesi, sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklar sayesinde tüm dünyanın ilgisini çekmiş, mevcut rezervleriyle dünyanın enerji pazarında önemli bir yer haline gelmiştir. Söz konusu kaynaklar, dünya rezervleri içerisinde büyük bir paya sahip olmakla birlikte, bu kaynaklar henüz dünya pazarlarına tam olarak açılmamış, dolayısıyla havzanın sahip olduğu petrol ve doğal gaz potansiyeli, küresel enerji arz ve talebindeki yerini tam olarak alamamıştır (Suver, 2008: 106). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgedeki kaynaklar üzerinde Sovyet egemenliği kırılmış, Hazar'a kıyısı olan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olması Hazar Havzası'nın jeopolitik önemini arttırmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik olarak gelişebilmeleri ve ekonominin sürdürülebilirliğini sağlamaları için bu hidrokarbon kaynaklar yaşamsal ehemmiyete haiz olduğu gibi petrol ve doğal gaz bağımlılığı olan gelişmiş ülkeler ve uluslararası şirketler için de bölge önemli bir konuma gelmiştir. Bağımsız olan bölge ülkelerinin denize çıkışlarının olmaması, enerji kaynaklarının ihracat potansiyellerinin ancak komşu ülkelerden geçecek transit boru hatlarıyla gerçekleştirilecek olması bölgede enerji üretiminin yanı sıra dağıtımının da uluslararası rekabette etkisini ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2008: 194). Hazar Denizi; Kuzeybatı Asya'da, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında kalan bölgede günümüz enerji kaynaklarının temelini teşkil eden fosil enerji rezervlerinin merkezinde bulunmakta ve önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır (Metin, 2004: 1).

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan ile Hazar'ın kıyıdaş devlet sayısı beşe çıkmıştır (Mehdiyoun, 2000: 1). Hazar kıyısındaki bu devletlerin; menfaatleri istikametindeki beklentileri, Hazar'ın deniz, göl veya kendine özgü su kütlesi olarak nitelendirilmesine göre ne şekilde bölüştürüleceği hususunda anlaşmaya varamamaları Hazar'ın hukuki statüsü meselesini meydana getirmiştir. Bu sorun ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda, burada bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarının arama ve işletme sorunları başta olmak üzere bu denizdeki seyrüsefer imkânların kullanılması, denizde bulunan canlı varlıklardan verimli bir şekilde yararlanma, çevre kirlenmesinin önlenmesi, hava sahasının kullanılması ve Hazar'ın güvenliği konularını da kapsamaktadır (Metin, 2004: 143-144).

Yapılan bir hesaplama göre Hazar'ın kıyı şeridinde yer alan Rusya %18.5, Kazakistan %30.8, Türkmenistan %16.8, İran %18.7 ve Azerbaycan ise %15.2 pay sahibidir. Okyanusa direkt çıkışı olmayan Hazar, Karadeniz ve Baltık denizine Volga nehri ve bir dizi kanalla ve diğer nehirlerle bağlantı kurmaktadır (Mehdiyoun, 2000: 1). Hazar'ın deniz ve okyanuslarla direkt bağlantısı yokmuş gibi görünse de, başta Volga olmak üzere diğer nehir ve kanalların kullanılması durumunda Karadeniz ve Baltık denizine ulaşmak mümkün olmaktadır (Bilgin, 2005: 122). Rusya ve İran'ın Hazar'daki tarihi paylaşımları geçerliliğini yitirmiş, bağımsızlığını kazanan ülkelerin Hazar gölünde hak sahibi olmasıyla Hazar'ın Hukuki Statüsü kıyıdaş devletlerce anlaşmazlığa yol açmıştır. Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili kıyıdaş ülkeler yaptıkları görüşmelerle bir antlaşmaya varmaya çalışmakta ve bölgedeki kaynakları etkin kullanmak istemektedirler. Ancak hala tüm kıyıdaş ülkelerin kabul edeceği bir antlaşma söz konusu değildir.

HAZAR HAVZASININ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Hazar; Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan ülkelerinin çevrelediği herhangi bir şekilde denizlere çıkışı olmayan, dünyanın en büyük gölüdür (Metin, 2004: 143). Asya ile güneydoğu Avrupa'nın kavuştuğu bölgede $47^{\circ} 07' - 36^{\circ} 33'$ kuzey paralelleri ile $45^{\circ} 43' - 54^{\circ} 20'$ doğu boylamları arasında yer alan Hazar, batıda Kafkas dağları ve doğuda Orta Asya çölleri arasında bulunur (Şekil 1). Boyutları yüzyıllar boyu değişmesine rağmen yüzeyi okyanus seviyesinin altında kalmış olmakla birlikte şu anda 371 bin km^2 'lik bir alanı kaplamaktadır. Kuzeyden güneye yaklaşık 1200 km, batıdan doğuya ortalama genişliği ise 210 ila 490 km arasında değişiklik göstermekle birlikte yaklaşık 320 km'dir (Vinogradov ve Wouters, 1995: 606; Schofield, 1996: 75). Hazar'daki ortalama derinlik 184 m'dir. Göl'ün en derin yeri 1.200 m ile Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesi, en sığ yeri ise yaklaşık 5 m ile kuzeyde Volga (idil) akarsuyunun ulaştığı alandır. Toplam sahil uzunluğu 7.010 km olan Hazar kıyılarının 2.340 km'si Kazakistan'a, 1.930 km'si Rusya'ya, 1.200 km'si Türkmenistan'a, 800 km'si Azerbaycan'a ve 740 km'si İran'a aittir (Ogan, 2007: 153).



Şekil 1: Hazar Denizi ve Kıyıdaş Ülkeler

Hazar denizi, Asya ile Avrupa'nın birleştiği oldukça büyük önem arz eden bir konumda, deniz seviyesinden 27 m alçakta meydana gelmiş, diğer okyanus ve denizlerle irtibatı bulunmayan dünyanın kapalı olan en büyük su kütlesidir (78.000 km^3 'lük su miktarına sahiptir) (Metin, 2004: 15). Hemen hemen tamamı Hazar'ın kuzey ve batı sahillerinden denize ulaşan yaklaşık 130 adet irili ufaklı akarsu/nehir bulunmaktadır. Bunların arasında en büyüğü Volga nehri olup, Hazar'ın kuzeyinde 1.400.000 km^2 'lik bir alan boyunca akmaktadır. Hazar denizine akan su miktarının %90'lık bölümünü en büyük 5 akarsu oluşturmaktadır; Volga-241 km^3 , Kura-13 km^3 , Terek 8.5 km^3 , Ural-8.1 km^3 ve Sulak-4 km^3 . İran kaynaklı dereler sürekli akışı olmayan diğer beslenme kaynaklarıdır (Metin, 2004: 21). Hazar'daki su seviyesi uzun yıllar boyunca sürekli düşme eğilimi gösterirken, 1977 yılından sonra ani yükselme göstermiş ve ortalama seviyesi 1977'den bu yana 2 m kadar yükselmiştir. Her yıl 10-15 cm yükselen sular sebebiyle kıyı şeridindeki köyler sular altında kalmış, balıkçılıkta ciddi kayıplar yaşanmıştır. Hazar'ın su seviyesinde meydana gelen yükselme sonucu Kazakistan'da sular altında kalan alanlarda ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Kazakistan'ın kuzey kıyı şeridindeki 1000'in üzerindeki petrol kuyusu işlemez hale gelmiş bu kuyulardaki petrol Hazar'a sızmıştır (Gustafson, 1995: 8; Çolakoğlu, 1998: 107).

Kıyı şeridinin %80'inden fazlası geçmişte Sovyet topraklarında iken şimdi Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından paylaşılmakla birlikte geri kalanı (güneyde) İran'a aittir. Deniz, jeomorfolojik ve hidrolojik özelliklere dayanarak Kuzey, Orta ve Güney Hazar olarak bölünebilir. Kuzey; Hazar denizinin en sığ kesimidir ve ortalama derinliği 4 ila 6 m arasında değişmektedir. Orta Hazar çoğunlukla 100-150 m'ye kadar derinliği olan bir şelf alanıdır. Güney Hazar çoğunlukla denizin yaklaşık üçte birini kaplayan ve maksimum 1200 m derinliğe sahip bir depresyondan oluşmaktadır. Üç büyük nehir - Volga ve Terek (Rusya'dan), Ural (Rusya ve Kazakistan'dan) Kuzey Hazar'a akmakta ve suları büyük miktarda kirlilik getirmektedir. Denizin içine giren suyun neredeyse %80'i Volga nehrinden gelmektedir. Hazar denizinin toplama alanı, Türkiye'de yayılış gösteren Aras ve Kura nehirlerinden oluşmaktadır. Aras, Türkiye ile Ermenistan arasında, bundan sonra da Ermenistan ile İran arasında sınır teşkil etmekte ve Kura nehri Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan'dan kollarla beslenmekte ve nihayet Aras ve Kura Hazar denizine ulaşmaktadır. Hazar denizinin kıyı suları yağ, fenoller, amonyum ve diğer maddelerle kirlenmektedir. Bu kirlilik öncelikli olarak kara kaynaklıdır ve

petrol sahalarından gelmektedir. Ülkenin atık suyunun neredeyse yarısını üreten Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bu atık suların %82'si arıtılmadan denize aktarılmaktadır (Vinogradov ve Wouters, 1995: 606).

HAZAR HAVZASININ JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK ÖNEMİ

21. yüzyılda sanayi ve enerjiye olan rağbet hızla büyümekte bu da petrol ve doğal gaz olan talebi ve bu hidrokarbon kaynakların stratejik önemini arttırmaktadır. Günümüz jeopolitik ortamını; günün evrensel güçleri olan ABD, AB, RF ve Çin'in coğrafi konumları ile jeopolitik düzeydeki niyet ve amaçları şekillendirmektedir. Türk dünyasının önemli bir bölümü; evrensel güç odaklarından dördünün (AB, RF, Çin, ABD) arasında, hatta ortasında, birleşme yerinde kalmış bulunmaktadır. Ayrıca, en etkili evrensel gücün (ABD) politikalarının hedefi durumundadır. Türk dünyası bütün evrensel güçlerin her birisi için öncelikli jeopolitik bölge ve aynı zamanda jeopolitik hedeftir. Türk dünyası günümüzün jeopolitik şartlarında dünyanın en duyarlı bölgesidir (İlhan, 2006: 20). Hazar Havzası, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları nedeniyle jeostratejik ve jeopolitik açıdan büyük bir önem arz eder.

Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber jeopolitik boşluk olarak ortaya çıkan Orta Asya bölgesi, küresel aktörlerin stratejik bakışları ile bölgesel ölçekli dış güçlerin uluslararası arenada sergilediği nüfuz mücadelesinin odağı konumuna gelmiştir. Günümüzde Bölgede, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte büyük çıkarların çarpıştığı yeni sömürgeci oyun oynanmaya başlanmıştır. ABD, Çin ve Rusya bölgede oynanan oyunda yerlerini almışlardır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını pekiştirmeyi, demokratik ve piyasa ekonomisine geçerek dış dünya ile bütünleşmelerini hedefleyen Türkiye ile bölgedeki dış güçleri dengeleyerek etki alanını genişletmeyi amaçlayan İran da Orta Asya'daki güç arenasına dâhil olmuşlardır (Bayraktar, 2008: 140-141).

Dünyada petrol üreten en eski bölgelerden biri Hazar havzasıdır. Tarihi kayıtlara göre M.Ö. 4'de Büyük İskender'in askerleri tarafından petrol sızıntılarından elde edilen petrol kullanılmıştır. Hazar petrolünün ticari olarak değerlendirildiği ülke 19. yy'da (1900'lerde) Azerbaycan olarak kabul edilmektedir. Eski Sovyetler Birliği yeterli teknolojiye sahip olmadığı için Hazar'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını geliştirememiştir. Hazar'ın derinliğinin fazla olması buna engeldi. Ancak uluslararası petrol ve doğal gaz şirketlerinin yatırımlarıyla bölge değerlendirilmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin ana kaynakları Volga-Ural bölgesi ve Batı Sibiry merkezli olduğu bu dönemde Azerbaycan'ın karaya yakın kıyı kesimlerindeki petrol yatakları geliştirilmeye başlanmıştır (Effimoff, 2000: 157). Hazar havzasında bulunan yeni rezerv alanları, bu havzanın 21. yüzyılda dünya enerji dengelerindeki önemini ortaya koymaktadır.

Avrasya, dünyanın hem nüfus hem de enerji kaynakları açısından %75'ini barındırmakta bu nedenle de jeopolitik olarak dünyanın kalpgahı kabul edilmektedir. Hazar havzası, Avrasya'nın enerji kaynakları ile geçiş güzergâhı bakımından önemli bir özellik göstermektedir. Bölgedeki ilişkiler ağı içinde, enerji kaynaklarının paylaşımı ve dağıtımının hukuki statüden etkilenme durumu konuyu küresel ölçeğe taşımaktadır. Hazar'ın hukuki statüsünün sorun olarak ortaya çıkması, bölgedeki enerji nakil hatları üzerine yaşanan mücadelenin etkisidir (Oruç, 2010: 85). Jeopolitik ve jeostratejik açıdan Orta Asya ve Kafkasya'da önem arz eden devletlerin bağımsız olmasından sonra ABD uyguladığı petrol politikası kapsamında bölgedeki enerji kaynaklarının yetkinleştirilmesini sağlamak ve bu anlamda bölgede diğer güç odaklarının etkisini ortadan kaldırmak veya en azından istediği seviyede indirgemek için bir strateji izlemiştir (Ayhan, 2009: 347). Brzezinski'ye (2005: 183) göre bağımsızlığını elde eden beş Orta Asya ülkesinden en önemlileri Özbekistan ve Kazakistan'dır. Brzezinski, farklı ulusların uyanışının temel direği olarak Özbekistan'ı görmektedir. Kazakistan ise diğer ülkeleri Rusya'nın ortaya koyacağı fiziksel baskıdan koruyacak bir konum ve coğrafi büyüklüğe sahiptir. Kazakistan kuzeybatı ve kuzeydoğusunda yoğun bir şekilde Rus kolonistleri barındırmaktadır. Kazakistan ile Rusya arasında ilişkileri ciddi bir biçimde bozabilecek bir anlaşmazlık sonucu Kazakistan bölgesel ayrılma yaşayabilecektir.

Kazakistan'dan sonra bölgede enerji alanında Azerbaycan, önemli bir yere sahiptir. Azerbaycan sahip olduğu jeopolitik konumu nedeniyle Hazar'daki enerji kaynakları üzerinde etkin güç olmak isteyen devletlerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başarmıştır (Ayhan, 2009: 353). Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana ülkenin enerji sektörü yeni projelerle yabancı yatırımlar sayesinde canlanmıştır. Ülkenin petrol üretimi ve ihracatında BP, Unocal, SOCAR, Inpex, Statoil, Exxon Mobil, TPAO, Devon Energy, Itochu, Delta/Hess ve diğer ortaklar etkilidir (Bahgat, 2007: 160).

Özbekistan, Kazakistan kadar büyük doğal kaynakların sahibi olmasa da yoğun nüfusuyla Orta Asya'da bölgesel olarak liderlik için önemli bir aday olarak görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dominyon yönetiminden ortaya çıkan Orta Asya ülkelerinden olan Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan değerlendirildiğinde yalnızca Türkmenistan'ın etnik olarak uyumlu olduğu görülmektedir. Korunaklı bir coğrafi konuma sahip olan Türkmenistan bu sayede Rusya'dan nispeten uzak durabilmektedir. Özbekistan hattı harekete geçtikten sonra, Türkmenistan'ın sahip olduğu zengin doğal gaz rezervleriyle vatandaşlarına zengin bir gelecek sunabileceği öngörülmektedir. Coğrafi konum olarak Kazakistan ile Çin

arasında bulunan Kırgızistan'ın jeopolitik konumu, Kazakistan'ın bağımsızlığının devamına bağlıdır (Brzezinski, 2005: 184-186).

SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya ve Kafkasya'da yeni jeopolitik boşlukların oluşmasıyla beraber, yeni güç dengeleri meydana gelmiştir. Bu güç dengeleri içinde enerji jeopolitiği, zengin doğal gaz ve petrol sahalarına sahip bulunan Hazar havzasını küresel paylaşım alanı haline getirmektedir. Küresel aktör olan Rusya, ABD ve Çin Hazar Bölgesi'ne yönelik değişik politikalar izlemektedirler. Rusya, Hazar petrol ve doğal gaz iletimini denetimi altında tutmaya ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki gücünü ve mevcudiyetini korumaya gayret etmektedir. Bununla birlikte ABD de Rusya'yı bertaraf ederek petrol boru hatları projesiyle ve güçlü petrol şirketleriyle bölgeye zorla girmeye çalışmaktadır. ABD'nin yanı sıra Batılı devletlerin ve Uzakdoğu'dan yükselen Çin'in de enerji ikmaline verdiği önem, değişmediği gibi artarak da devam etmektedir (Bayraktar, 2008: 212).

Küresel ölçekte olduğu gibi, hem ABD'nin hem de Avrupa'nın birincil enerji üretiminde petrol ve doğal gazın ağırlıklı payları belirleyici ölçüdedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başta Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan olmak üzere, bağımsızlığını elde eden Cumhuriyetlerin petrol ve gaz rezervleri, batılı şirketlerin ve ülkelerin dikkatini çekmiş ve bölgeye yoğun bir yatırım yarışı başlamıştır. Azerbaycan'daki Azeri-Çiraklı-Güneşli (Derin Su) sahalarının geliştirilmesine yönelik oluşturulan Mega Proje ve Şah Deniz Projesi, Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçakanak sahalarının geliştirilmesine yönelik projeler ve son dönemde 40-50 milyar varil civarında petrol rezervi ihtiva ettiği öne sürülen Kaşağan sahalarına yönelik proje, bu büyük yatırımların başlıcalarıdır. Bu ülkelerde yürümekte olan çok sayıda proje, büyük ülkelerin orta ve uzun erimli enerji ihtiyaçlarının yaşamsal yeni kaynaklarını oluştururken, kaynak çeşitliliği ilkesinin de en somut örneklerini teşkil etmektedir. Bu kaynakların aranıp üretilmesi süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara ulaştırılmalarında da büyük ve kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Yaşanan rekabet, küresel ve bölgesel güç mücadelesinin ayrılmaz, belki de en mühim halkasını oluşturmaktadır. Bu rekabette, büyük devletler ve çok uluslu şirketlerin yanı sıra; bilhassa petrol fiyatlarının belirlenmesinde; OPEC, Uluslararası Enerji Ajansı gibi örgütlenmeler, NYMEX gibi finansal örgütlenmeler ve diğer önemli oyuncular da belirleyicidirler (Pamir, 2000: 120; Metin, 2004: 203).

Son yıllarda Hazar denizi ve çevresinde uluslararası aktörler ve bölgesel güçler kendi menfaatleri doğrultusunda politikalar üretmektedirler. Hazar denizindeki petrol ve gaz kaynaklarının Basra Körfezi ve Sibiry'a'daki rezervlerden sonra en büyük rezervler olduğu düşünülmektedir. 1991 yılına kadar iki kıyıdaş ülkenin kıyıların yer aldığı denizde Sovyetler Birliği etkin bir rol üstlenmiştir (Metin, 2004: 143). SSCB'nin dağılmasıyla bölgedeki kaynaklar üzerinde Sovyet egemenliği kırılmış, Hazar'a kıyısı olan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olması Hazar havzasının jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri açısından bu enerji kaynakları hayati öneme sahip olduğu gibi petrol ve doğal gaz bağımlılığı olan gelişmiş ülkeler ve uluslararası şirketler için de bölge önemli bir konuma gelmiştir. Bağımsız olan bölge ülkelerinin denize çıkışlarının olmaması, enerji kaynaklarının ihracat potansiyellerinin ancak komşu ülkelere geçecek transit boru hatlarıyla gerçekleştirilecek olması, bölgede enerji üretiminin yanı sıra dağıtımının da uluslararası rekabette etkisini ortaya koymaktadır (Bayraktar, 2008: 194).

Sovyet sonrası dönemde, 1993 yılında Kazakistan ile Chevron arasında imzalanan ve dev Tengiz yatağındaki hidrokarbonların araştırılıp çıkarılmasını içeren Tengiz-Chevron konsorsiyumu, Sovyet sonrası Hazar ülkelerinin ilk önemli petrol antlaşmasıdır. Buna benzer diğer önemli proje BP'nin operatörlüğünde Azeri, Çirag ve Güneşli yataklarını içeren Azerbaycan International Operating Company (AIOC) adlı konsorsiyumdur. Aynı dönemde bazı firmalar Türkmenistan'la da üretim paylaşım antlaşmaları yapmak istemişler ne var ki Türkmenistan'ın otoriter tutumu nedeniyle bu ülkede büyük projeleri hayata geçirmemişlerdir. 1995-2000 yılları arasında sadece AIOC'nin Azeri, Güneşli, Çirag sahalarının geliştirilmesi için yatırdığı para, 2 milyar dolardır. Azerbaycan'da 2010 yılına kadar 23 milyar dolarlık yatırım yapılması beklenen 24 proje mevcuttur. Kazakistan'da sadece Tengiz- Chevroil, Tengiz sahalarının geliştirilmesi için 2 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Buna karşın 1995-2000 yılları arasında çok uluslu şirketlerin Türkmenistan'a yaptığı yatırımlar 1 milyar doların altında kalmıştır (Bilgin, 2005: 84-85).

Enerji ihtiyaçlarını büyük ölçüde ithalatla karşılayan pek çok Batılı ülke için, açık denizlerle bağlantısı olmayan Orta Asya ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarını büyük piyasalara makul fiyatlarla, güvenilir bir biçimde ulaştıracak boru hattı sistemleri kurmak, son derece önemlidir. İnşa edilecek boru hatlarından en büyük zararı, petrol fiyatlarının yüksek kalması için çabalayan OPEC üyeleri görecektir. Hazar bölgesi petrolünün dünyaya ulaşması petrol fiyatları üzerinde önemli bir ölçüde baskı oluşturacaktır. Bu sebeple OPEC'in en güçlü ülkesi olan Suudi Arabistan çok uluslu şirketlerin yatırımlarını çekmek için bazı adımlar atabilir. Böylesi bir yaklaşım Hazar havzasına yönelik beklentilerin değişmesine yol açabilir. Dünya enerji piyasasında güçlü bir devlet olan ABD, Hazar petrollerinin dünyaya dağılımıyla petrol ithalatçısı ülkeler ile beraber bu durumdan büyük avantaj elde edecektir. Enerjiye olan talebin her geçen gün artmasıyla birlikte Hindistan, Çin, Pakistan, Güneydoğu Asya ve Avrupa'ya boru hatlarının yapılması söz konusudur. Boru hatları güzergâhları arasında Türkiye önemli bir ihracat hattı olarak değerlendirilmektedir (Pala, 2007: 207).

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜ SORUNUNUN TARİHSEL SÜRECİ

İki yüzyıl boyunca Hazar denizi yönetim şekli; İran ile Rus İmparatorluğu, daha sonra Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkilerin konusunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, mevcut iki hukuk devletinin kurucusunu oluşturan iki devlet tarafından imzalanan antlaşmalar, daha sonra iki kıyı devleti için birincil ilgi alanları olan denizcilik ve daha az ölçüde balıkçılık konularına odaklanmıştır (Vinogradov ve Wouters, 1995: 607). Hazar üzerindeki bağımsızlık konuları ile ilgili ilk antlaşma, Rusya ile Pers imparatorlukları arasında 1729 yılında imzalanan Resht (Reşt) Antlaşması'dır. Bu antlaşmayla Hazar'da ticaret ve dolaşım özgürlüğü sağlanmıştır (Janusz, 2005: 2). 19. yüzyılın başında Çarlık Rusya'nın ana hedefi, topraklarını güneye doğru yaymaktır. Bu durum Rusya ve Pers Krallığı arasında savaflara yol açmıştır. Yaşanan savaşlar sonrasında Ruslar ve Persler, Hazar'daki gemicilik haklarını düzenleyen iki antlaşma imzalamıştır (Vinogradov ve Wouters, 1995:607). Ardından Gülistan (12 Ekim 1813) ve Türkmençay Antlaşmaları (28 Şubat 1828) yapılmıştır. Rusya'ya karşı düzenlediği iki savaşta, Perslerin yenilgisi sonucu Hazar denizi neredeyse tamamen Rus kontrolüne geçmiş, Rusya'ya Hazar denizinde deniz donanma filosuna sahip olma hakkı vermiştir (Janusz, 2005: 2).

İran, ticari seyrüsefer hakkını saklı tutmasına rağmen, Hazar denizindeki savaş gemilerine sahip olmaktan men edilmiştir. Bu durum, 1917'de Rusya'daki Bolşevik devrime kadar yeni Sovyet hükümetinin komşularına ilişkin olarak Rusya'nın bazı hak ve ayrıcalıklarından "Çarlık rejiminin mirası"ndan feragat etmesine kadar sürmüştür (Vinogradov ve Wouters, 1995:607). Bu antlaşmalarla, askeri düzenlemelerle birlikte Rusya ve İran ticaret gemilerine eşit seyahat hürriyet hakkı tanınmış, Hazar'da herhangi bir sınır belirlenmemiştir. 1917 yılında yaşanan devrimden sonra 26 Şubat 1921 yılında yapılan İran-Rusya Dostluk Antlaşmasıyla daha önce yapılan antlaşmalar geçerliliğini yitirmiştir (Oruç, 2010: 85). 1930'larda, Hazar denizinde seyrüsefer ve balık avının artırılması, mevcut yasal çerçeveyi geliştirmek için ikili görüşmelerle sonuçlanmıştır (Janusz, 2005: 2). 1935 yılının 27 Ağustos'unda yapılan antlaşmaya göre Sovyet ve İran için 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması ile her iki ülke gemilerine serbest seyrüsefer hakkı öngörülmüş, resmi olarak bir sınır belirlenmemiştir. Hazar bir Sovyet-İran denizi olarak belirtilmiş, 25 Mart 1940 Tahran antlaşmasıyla, 1935 antlaşmasının hükümleri büyük ölçüde teyit edilmiştir (Folger, 2003: 534). Bu antlaşmayla 10 mile kadar olan sularda balıkçılık hakları kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere verilmiştir. Söz konusu antlaşmaların tamamında her iki devlet arasında Hazar'da sadece seyrüsefer ve balıkçılıkla ilgili konularda kararlar alınmış, deniz yataklarındaki madencilik haklarıyla ilgili bir düzenleme yapılmamış, Hazar'ın statüsüyle ilgili herhangi bir karar alınmamış sınırlar belirlenmemiştir (Çolakoglu, 1998: 109). Hazar denizi bir Sovyet-İran denizi haline gelmiş, deniz yüzeyi ve deniz tabanının ortak kullanımı öngörülmüştür (Oruç, 2010: 85).

1954 yılında imzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki toprak sınırları belirlenmiş, Hazar üzerindeki sınırlamalar ortadan kaldırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu yeni bağımsızlık kazanan Türki Cumhuriyetlerle kıyıdaş devlet sayısında artış olmuş (İran, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) dolayısıyla 1921 ve 1940 tarihli antlaşmalar geçerliliğini yitirmiştir (Oruç, 2010: 85). SSCB 1991'de dağılmadan önce Hazar'ın statüsü Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan ikili antlaşmalarda düzenlenmekteydi. 1970 yılında Sovyetler kendi sınırları içinde bulunan Hazar denizi kısmını Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında paylaşmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan ve Azerbaycan 1970'te kendilerine verilmiş olan bölgelerde egemenlik hakları olduğunu iddia etmiş ve aynı zamanda Hazar'a kıyısı bulunan beş kıyıdaş ülke, Hazar'ın göl mü veyahut deniz mi olduğu hususunda anlaşmazlık yaşamıştır. Azerbaycan ve Kazakistan Hazar'ın deniz, Rusya ve İran da burada fazla petrol ve doğal gaz olmadığını iddia ederek göl olduğunu savunmuş ve kaynakların eşit paylaşımından yana yaklaşım sergilemişlerdir (Turan, 2010: 49).

Hazar'ın hukuksal statüsü 1994'ten itibaren kıyıdaş ülkeler arasında önemli bir mesele haline gelmiştir. Azerbaycan, 1994 yılının Eylül ayında Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin meydana getirdiği bir konsorsiyumla 8 milyar dolarlık bir antlaşma yapmış, bu antlaşmayla Güneşli, Çırag ve Azeri sahalarından 4 milyar varil petrol çıkarılması öngörülmüştür. Azerbaycan bu antlaşmanın ardından 1995 ve 1996 senelerinde uluslararası konsorsiyumla üç ayrı antlaşma daha imza etmiştir. Kazakistan, Tengiz petrol sahasının ihalesi ile Azerbaycan'ı izlemiştir. İran ve Rusya'nın bu ihalelere tepkileri sonucu Hazar sorunu gündemde tutulmaya başlanmıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde hem uluslararası hukuk, hem de siyasi ve iktisadi unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır. Hukuki statünün belirlenebilmesi için ilk yapılması gereken Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğuyla ilgili karar alınmasıdır (Çolakoglu, 1998: 108). Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi durumunda, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre "*deniz; Türkmenistan, Kazakistan, İran, Rusya ve Azerbaycan arasında ve bu kıyıdaş ülkelerin sahip olduğu karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeler başta olmak üzere beş ulusal sektöre bölünecektir*" (Birsell, 2006: 87; Oruç, 2010: 87).

Bir su kütesinin kapalı veya yarı kapalı bir deniz veya göl olarak nitelendirilmesi öncelikle aşağıdaki coğrafi kriterlere bağlıdır (Vinogradov ve Wouters, 1995:611):

(i) Belirli su kaynağının bir deniz veya bir okyanusa bağlayan doğrudan bir çıkışa sahip olup olmadığı,

(ii) Su kütlesinin deniz seviyesinden farklı bir irtifada olup olmadığı.

Uluslararası göllerin yasal rejimi kapalı denizlerinkinden farklıdır ve kıyı devletlerinin egemenliği kavramıyla yakından ilişkilidir. Deniz kanunlarının aksine, uluslararası göl ve kaynaklarına göre faaliyetlerin tüm yönlerini yöneten geleneksel hukuk kuralları veya tek biçimli devlet uygulaması yoktur. Uluslararası göllerin yasal rejimleri önemli ölçüde değişik ve esas olarak belirli uluslararası anlaşmalara dayanır. Uluslararası göllerle ilgili en önemli yasal konular şunlardır:

(i) Sınırlarının sınırlandırılması,

(ii) Göller gezilebilir olursa, seyrüsefere ilişkin kurallar ve

(iii) Sularının seyrüsefer olmayan kullanımlarını düzenleyen kurallar (Vinogradov ve Wouters, 1995:614).

Başka bir deniz veya okyanus için doğrudan çıkışı olmayan Hazar Denizi (Şekil 2), 1982 UNCLOS (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonu) tarafından tanımlandığı şekilde kapalı bir deniz olarak nitelendirilemez. Hazar denizinin diğer deniz alanlarına olan tek bağlantısı, Hazar denizine akan Volga nehri ile Karadeniz veya Baltık denizine ulaşan diğer nehirleri birbirine bağlayan bir yapay kanal sistemidir. Dolayısıyla, uluslararası deniz kanunlarının kuralları otomatik olarak Hazar denizine uygulanamaz (Vinogradov ve Wouters, 1995:619). Bununla birlikte, kıyı devletleri, bu su kuralları ile ilgili geleneksel düzenlemelerine bu kuralları uygulamakta özgürdüler. Öte yandan, Hazar denizini uluslararası bir göl olarak kolayca nitelenmek mümkün değildir. Jeofiziksel özellikleri (örn. Tuzluluk), boyutlar (Hazar denizi, dünyanın ikinci en büyük gölü Superior gölünden beş kat daha büyüktür ve Basra Körfezi ve Umman denizinden daha büyüktür), sayısız canlı ve maden kaynakları ve denizcilik için aktif kullanımı, kıyı ülkeleri arasında bölünme gibi geleneksel "uluslararası göl" hukuki yaklaşımlarının uygulanabilirliğini sorgulamaktadır. Bir kez daha kıyı ülkeleri, Hazar denizinin yasal rejiminin çözümünde göller de dâhil olmak üzere uluslararası suyollarına uygulanacak kuralları uygulamayı seçebilirler. En umut verici çözüm, yasal statüsünü tanımlayan genel bir çerçeve antlaşması (özellikle kıyı ülkelerinin egemenlik haklarının toprak kapsamı ve kapsamı konusunu ele alan) ve bazı özel anlaşmalar eşliğinde, deniz için özel bir rejim yaratmak olacaktır (denizcilik, çevrenin korunması ve biyolojik kaynakların kullanılması, deniz yatağının mineral kaynaklarının kullanılması). Bu rejim, deniz yasalarından ve uluslararası suyolları yasasından belirli kuralların bir kombinasyonuna dayanabilir. Bu açıdan özel bir önemi olan, 1979'da paylaşılan doğal kaynaklar konusundaki UNEP ilkeleridir (Vinogradov ve Wouters, 1995: 619).



Şekil 2: Hazar Denizinin Üzerinde Anlaşmaya Varılmış Deniz Sınırları

Kaynak: EIA'dan geliştirilerek

Hazar denizi hukuki açıdan 'deniz' ise, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonu (UNCLOS) uygulanabilir (Janusz, 2005: 4). Buna göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir (Çolakoğlu, 1998: 108). Öte yandan, Hazar denizinin hukuki açıdan 'göl' olması durumunda, sınır gölleriyle ilgili geleneksel uluslararası hukuk uygulanır (Janusz, 2005: 4). Şayet göl olarak kabul edilirse millî sınırların belirlenmesinde iki metot söz konusu olacaktır. 1. Hazar'ın bütünüyle millî sektörlere bölünmesi, 2. Hazar'ın ortak kullanımı (Çolakoğlu, 1998: 108).

Ne yazık ki, Hazar her iki kategoriye de girmiş gibi görünmemektedir. Bu nedenle, uluslararası bir göl olup olmadığına veya kapalı bir deniz olup olmadığına karar vermede tarihsel, jeofiziksel ve yasal özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Janusz, 2005: 4). Mart 1997'de Türkmenistan ve Kazakistan, Hazar'ın eşit mesafeli hatları yoluyla sektörel bir bölünme üzerinde anlaşmışlardır. Ertesi yıldan itibaren, Azerbaycan ve Türkmenistan, yine aynı doğrultudaki hatların çizilmesi yoluyla, deniz dibinin bölünmesi konusunda temel bir anlayışa varmışlardır (Bantekas, 2011:52).

4 Ekim 1992'de yapılan konferansta taraflar, Hazar denizinin doğal kaynaklarının ve biyolojik kaynakların korunması, kaynakların optimum kullanımı ve deniz yollarının belirlenmesi dahil olmak üzere müşterek faaliyet alanlarının belirlenmesine, tüm tarafların çıkarları ve ekolojik gereksinimler, özellikle deniz seviyesi artışları üzerindeki kontrol sağlanmasına karar vermişlerdir. Nihai tebliğ ile Hazar devletleri, hukuki statüsü, çevre koruma ve geliştirilmesi, biyolojik kaynakların (yani, petrol ve gaz) kullanımı ve korunması, denizcilik, bilimsel araştırmalar ve Hazar denizinin su seviyesinin kontrolü ve nedenlerin incelenmesi konularında altı özel komite düzenlemeyi kararlaştırmıştır. 1993'te Hazar devletlerinin temsilcileri, İran'ın Resht (Reşt) kentinde toplanarak "hükümetlerarası Hazar denizinin biyolojik kaynaklarının korunması" ile ilgili konferansa katıldılar. Konferansa ilk defa resmi görevlilerin yerine uzmanlar (ekolojistler, biyologlar, hukuk uzmanları, çevreci kişiler) katıldı. Konferans sırasında, biyolojik kaynakların kullanımı ve korunması ile ilgili Rusya Sözleşmesi tartışmaya açıldı ve kıyı devletlerinin ilk çıkar çatışması ve konuları, Resht konferansı çerçevesinde ortaya çıktı (Mamedov, 2001: 222). Konferansta taraflar arasında uzlaşma sağlanamadı. Hazar devletlerinin bir sonraki toplantısı 14 Ekim 1993'de Rusya Federasyonu'ndan Astrakhan'da gerçekleşti; Hazar devletleri daha geniş alan bölüşümü prensibi üzerine bir uzlaşmaya ve maden kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin ortak zemine ulaşmaya çalıştı. Kazakistan, Hazar denizindeki doğal kaynakların geliştirilmesi ve Hazar'ın hukuki statüsü konulu taslak anlaşmanın başlatıcısı olarak görev yapmayı teklif etti (Mamedov, 2001: 223). 11-12 Ekim 1994'te Hazar Devletlerinin özel temsilcileri Rusya'nın girişimiyle Moskova'da bir araya geldi. Toplantıda Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya tarafından Hazar denizinin yasal statüsü konusundaki taslaklar görüşüldü. Azerbaycan Hazar'ı göl olarak değerlendirirken Kazakistan kapalı deniz olarak değerlendirmiş, Rusya ve İran duruma şüpheyle yaklaşmıştır (Mamedov, 2001: 224). Yeni bir etkileşim aşamasındaki bu tür toplantıların ilki, 30 Ocak - 2 Şubat 1995 tarihleri arasında Aşkabat'ta yapıldı. 20 Eylül 1994 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin eski kurucu cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan, talep ettiği Hazar denizindeki bazı petrol sahalarının kullanılması için "İngiliz Petrolleri" başkanlığındaki uluslararası bir konsorsiyumla 8 milyar dolarlık bir sözleşme imzalamıştır. Rusya, bu anlaşmayı Hazar denizinin yasal statüsünü değiştirmek ve diğer kıyı ülkeleri pahasına belirli avantajlar elde etme yönünde tek taraflı bir girişim olduğunu belirterek güçlü bir tepki vermiş ve kınamıştır. Azerbaycan petrol anlaşması, şu anda Hazar denizi ve kaynaklarını nasıl kullanacağına ilişkin oldukça farklı görüşlere sahip olan kıyı devletleri arasındaki mevcut gerilime yenilerini ekledi (Vinogradov ve Wouters, 1995: 604).

Rusya, hem bölgedeki devletler hem de kendi kaynakları ve batılı ülkeler arasında bir enerji merkezine dönüştürmek gayesiyle, Hazar havzası ile ilgili üç ayaklı bir politikayı 1991-1995 yılları arasındaki dönemde hayata geçirmiştir. Bu amaçla Rusya kendi menfaatleri doğrultusunda Hazar havzasındaki enerji kaynaklarını Batılı yatırımlar açısından daha serbest bir hale getirerek bölgede enerji alanında kalkınma planları uygulamıştır. Böylece Rusya, bağımsızlığını kazanan havza ülkeleriyle iş birliğini geliştirmiştir. 90'ların ikinci yarısında Rusya, Batılılaşma yaklaşımından uzaklaşmış, Avrasyacı bir yaklaşımla bölgede artan Batı etkisine karşı yakın çevresi üzerindeki kontrolünü arttırarak bölgenin yeniden Rusya'ya entegrasyonunu sağlamayı amaçlamıştır (Oruç, 2010: 90). Rusya siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak 1988'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kesiminin deniz dibinin paylaşımıyla ilgili bir antlaşma yapmıştır. Benzer nitelikteki bir antlaşmayı da 2001'de Azerbaycan ile yapmıştır. Rusya'nın yaptığı bu antlaşmayı İran kabul etmemiştir (Turan, 2010: 49). Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar denizinin derinliğinin sınırlandırılması ile ilgili bir anlaşmayı 29 Kasım 2001 ve 27 Şubat 2003'te verilen bir protokol üzerine imzalamışlardır. 14 Mayıs 2003'te Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar denizinin sınır derinliği mevzusunda bir antlaşma daha imzalanmıştır. Bu antlaşmalar neredeyse tamamen sınırlamayla ilgilidir ve doğal olarak kıyıdaş devletler, deniz çevresinin korunması gibi diğer konuları çözmek için daha fazla ikili veya çok taraflı anlaşmaya başvurmuşlardır (Bantekas, 2011: 52).

Her Hazar ülkesi, ulusal menfaatler sebebiyle Hazar denizinin statüsü konusunda farklı bir konum alır. Azerbaycan ve Kazakistan, deniz kanunlarına dayanarak deniz yatağını tarif etmek istemektedir. Çünkü iki ülke bu senaryonun en büyük kazananları olacaktır. 2002'de Azerbaycan ve Kazakistan, Rusya ile denizlerdeki çizgiler üzerine ulusal devletleri tanımak için her devlet arasında yetersiz anlaşmalar imzaladı. Mayıs 2015'te Türkmenistan ve Kazakistan arasında Hazar deniz sınırları üzerinde bir anlaşma sağlandı. Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki deniz sınırı, Türkmen-İran deniz sınırı gibi, tartışmalı. 1990'lı yıllarda Rusya, büyük bir iç anlaşmazlık yüzünden tek bir pozisyon oluşturamadı. Rusya, Hazar'ı bir göl olarak değerlendirmiş, bu tutumu Rusya'nın bölgedeki hâkim jeopolitika rolünü korumanın en iyi yolu olmaya devam etmiştir. Öte yandan, Yukos ve Gazprom gibi yakıt ve enerji bakanlığı ile petrol ve gaz şirketleri, her şeyden çok finansal kaygılarla yönlendirilmekte ve Hazar denizini deniz kanunları doğrultusunda ikiye bölmeyi desteklemekteler. Bu, Rus şirketlerinin daha kârlı sözleşmeler için rekabet etmesine izin verecektir. Moskova'nın tutarsız konumu, "ortak sular, bölünmüş taban" olarak tanımlamaya dönüşmüştür. Bu politika ile Rusya, petrol ve gaz arama ve mülkiyetine

daha pragmatik bir yaklaşımda bulunurken Hazar denizinde seyir haklarını (ve dolayısıyla denizlerin üstünlüğünü) değerlendirmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan en az Rusya'nın "ortak sulara, bölünmüş taban" yaklaşımını örtük olarak kabul etti. En kısa kıyı şeridinde sahip Hazar ülkesi olan İran ise; Hazar'ın bir göl olduğunu düşünmektedir. İddialarını desteklemek için Tahran, 1921 Siyasi Dostluk Antlaşması ile 1940 Sovyet-İran Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması'na dayanarak beş kıyı ülkesi yeni bir anlaşmaya varana kadar Hazar'ın yasal statüsü bakımından önceliğe sahip olduğunu savunmaktadır (Coffey, 2016: 2). Hazar'ın deniz veya göl kabul edilmesi durumunda;

Deniz kabul edilirse: Deniz Kanunu her ülkenin seçkin ekonomik bölgesini belirlemek için kıyı şeridini ve eşit mesafedeki ölçümleri kullanır.

Göl kabul edilirse: Her ülke, maden arama için sahilden 15 deniz mili, balık tutma için ise 10 deniz mili kontrol ediyordu. Her şey kıyı ülkeleri arasında ortaklaşa paylaşılacaktır (Coffey, 2016: 2).

Hazar'ın statüsüyle ilgili en önemli konu deniz dibinde dönecek enerji nakil hatlarıdır. Rusya, çevresel problemleri gerekçe göstererek Hazar'ın altından boru hattı döşenmesine engel olmak istemekte, İran ise Hazar'ın dibinin ulusal sektörlere göre bölünmesini istememektedir. Bu durum Azerbaycan ve Kazakistan'ın menfaatleriyle çatışmaktadır. Enerji nakil hatları üzerindeki egemenliğini kaybetmek istemeyen Rusya bu durumu yakın çevre politikasının temel taşlarından biri olarak görmektedir (Turan, 2010: 49).

Su kaynağının türünün belirlenmesi, hangi alan tarafından düzenleneceğini belirler. Örneğin, kapalı (ve yarı kapalı) denizler, uluslararası deniz kanunları tarafından düzenlenir. Buna karşın, uluslararası göllerin (ve nehirlerin) sularının kullanımı, çoğunlukla, uluslararası hukukun uluslararası dolaşımı olmayan kullanımları ile ilgili uluslararası kanunla yönetilmektedir (Vinogradov ve Wouters, 1995: 610). Üç devlet ikili uygulamalarını sağlamlaştırmak için üçlü bir anlaşma yapmayı amaçlamakla birlikte belirsizlik devam etmektedir. Bunlardan en önemlisi, Azeri ve Kazak gemilerinin Rusya ile ikili anlaşmalarına dayanarak Volga nehri suyollarına erişip erişemeyeceğidir. Bantekas'a göre (2011: 54), Rusya'nın yakın gelecekte stratejik bir pazarlık aracı olarak kullanabileceği Volga-Don Canal üzerindeki egemenliğini titizlikle koruduğu için bu soruya verilen cevap olumsuzdur. Öte yandan, güney Hazar'ın yasal statüsü belirsizdir. En azından üç kuzey devletten hiçbiri, İran'a ve Türkmenistan'a sınır dışı konusu olarak sektörel sınırlamanın varlığını inkâr edemez.

Deniz kuşaklarının çizimini, sınırlarının dışına çıkılması veya aslında bitişik veya münhasır bölgenin ortak bir anlayışa mı, yoksa sınır çizgileri çizme yöntemine mi tabi olduğu konusunda tutarsız olmasına rağmen, beş kıyı ülkesi de kabul etmiş görünmektedir. 12 deniz mili biçimindeki maksimum sınırlandırma karşılıklı olarak kabul edilebilir. İkili anlaşmalar üçüncü tarafları bağlayamasa da, hepsi aynı prensibe bağlıdır ve başlangıçta İran tarafından desteklenen mülkiyet kavramını kaldırarak, kara sularının sınırlandırılması için belki de bölgesel bir geleneksel değeri olan bir kural ortaya çıkarmaktadır. Tek taraflı fiiller ve ikili anlaşmalar temelinde ilan edilen karasularda petrol ve gaz rezervlerinin araştırılmasına izin verilmektedir. Bununla birlikte, Hazar'ın yasal statüsüyle ilgili olarak Rusya ile Kazakistan arasındaki ikili anlaşmaya rağmen, bitişik bir bölgenin veya özel bir balıkçılık bölgesinin (veya ekonomik bölgenin) karşılıklı tanınması konusunda kıyıdaş devletlerarasında herhangi bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu ikili anlaşma, herhangi bir protesto gösterilmemesi durumunda, tüm kıyıdaş devletlerarasında örtülü bir anlayış olarak alınabilir; ancak, böyle geniş bir bildiri hazırlamak konusunda temkinli davranılması gerekir. Bir balıkçılık rejimi ile ilgili tek kesinlik, yirminci yüzyılın SSCB-İran antlaşmalarında yer alan ve 10 deniz özel balıkçılık bölgesi öngören antlaşmalardır (Bantekas, 2011: 56).

KIYIDAŞ ÜLKELERİN STATÜ SORUNUNA YAKLAŞIMLARI

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Bağımsız Devletlerin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Hazar'ın kıyıdaş ülkeleri ile birlikte ABD, Batı Avrupa ülkeleri, Türkiye, Çin ve diğerleri Hazar havzasını ana enerji kaynakları alanlarından biri olarak değerlendirmeye başlamış ve Hazar denizinin hukuki durumu önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu dönemde İran aktif bir rol üstlenmiş, hükümetler arası konferansı ECO'nun (Ekonomik İşbirliği Örgütü - 17 Şubat 1992, Tahran) çerçevesinde İran, bölgedeki ulaşım sahalarındaki kullanım alanında işbirliğini teşvik etmek amacıyla Hazar Denizi Örgütü kurma fikrini ilk kez ortaya atmıştır. Alen Jiru'nun belirttiği gibi, İran, böyle bir hareketi öne sürerek, yeni organizasyonun merkezini, gelecekte Hazar denizinin sorularını/sorunlarını ve dış politikasını birbirine bağlayacak şekilde kendi topraklarında bulmayı umuyordu. Rusya, Sovyet sonrası dönemdeki gelişmeleri ve Hazar bölgesini sessizce izledi ve yeni Hazar devletleri niyetlerini açıklamaya başladı (Mamedov, 2001: 220).

Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumunda; 20 millik karasuları ve ekonomik bölgeler dışında kalan sahanın müşterek kullanımının gerekliliği ileri sürülmüştür (Birsal, 2006: 88; Oruç, 2010: 88). Hazar'ın ikili antlaşmalarla paylaşılmasını savunan görüşe göre ise "Hazar'ın sahip olduğu jeopolitik önem nedeniyle statüsü, uluslararası prensiplere bağlı olmak yerine

kıyıdaş devletlerarasında yapılacak bir antlaşmayla belirlenmeli; bu ülkelerin kendi sektörel bölgelerini içeren tüm balıkçılık sahaları, deniz yatakları ve deniz taşımacılığı koşullarının paydaş kullanımını esas almalıdır.” (Yüce, 2006: 145; Oruç, 2010: 88).

Beş kıyı ülkesi – Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan – Hazar denizinin aralarında nasıl bölüştürüleceği üzerinde hala anlaşmaya varamamışlardır. Tartışılan konu Hazar denizinin göl mü veya deniz mi olduğudur. Petrol rezervlerinin nasıl paylaşılacağı dünyanın en büyük içsel su yatağının nasıl tanımlanacağına bağlıdır. Hazar denizi eğer bir göl ise her bir ulus yalnızca kendi kıyısından birkaç deniz mili uzunluğunda bir kıyı şeridinin denetiminde sorumlu olacak. Dolayısıyla gölün en geniş olan orta kısmı gemilerin geçişi, balıkçılık gibi konular ile muhtelif doğal kaynaklardan ortak istifade edecekleri çok taraflı egemenliğe dayalı uluslararası sular haline gelecektir. Devletler petrol kuyularının kurulması ve kar paylaşımının nasıl yapılacağına ilişkin olarak kendi aralarında anlaşmak zorunda kalacaklardır. Hazar denizi eğer bir deniz olarak tanımlanırsa tüm deniz yatağı ve yüzeyinin ülkeler arasında pay edilmesi gerekecektir. Adli uzmanların büyük bir çoğunluğu, Birleşmiş Milletlerin deniz hukukuna ilişkin deklarasyonuna göre Hazar denizinin bir göl değil deniz olduğu görüşündedirler (Kleveman, 2004: 163).

Azerbaycan’ın bu konudaki görüşleri ikiye ayrılmış durumdadır. Birincisi Hazar’a açık deniz statüsünün uygulanabileceği ve kıyı devletlerinin deniz üzerinde münhasır yetkilerini kullanabileceğidir (Çolakoğlu, 1998: 109). Kıyıdaş devletlerin 12 millik karasuları, 200 mil ve daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye haiz olacaktır. İkinci savunduğu görüş ise Hazar’ın, bir sınır gölü olduğu düşüncesiyle orta hat esasına göre millî egemenlik alanlarına bölünmesini amaçlamaktadır. Bunlardan birincisi açık deniz, ikincisi ise sınır gölü teklifidir (Uğuz, 2007). Rusya ve Kazakistan’ın 6 Temmuz 1998’de imzaladıkları ve Hazar’ın deniz dibini bölen antlaşmayı müspet bir gelişme şeklinde değerlendirmiş, bununla birlikte tabanın üstündeki bütün su kütlelerinin de millî sektörler bölünmesi gerektiğini tekrarlamıştır (Çolakoğlu, 1998: 109). Azerbaycan, son dönemlerde ise bu görüşlerinden sınır gölü görüşüne ağırlık vermekte, Hazar’ın “orta hat” esasına göre beş ulusal sektöre bölünmesini desteklemektedir (Uğuz, 2007). Azerbaycan, Hazar’ın sularının ve deniz tabanının bütünüyle bölüştürülerek hâkimiyet alanlarına bölünmesini ve her ülkenin sahip olduğu sahada mülkiyet ve egemenlik kaidelerine göre o ülke mevzuatının geçerli olmasını savunmaktadır (Çolakoğlu, 1998: 109).

Kazakistan, Hazar’ın ulusal sektörler taksim edilmesini talep etmiş ve paydaş mülkiyete şüphe ile bakmıştır. Hazar’ın deniz olarak nitelendirilmesini ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin uygulanmasını istemiştir. Kazakistan, daha sonra tutumunu değiştirmiş deniz yatağının paylaşılmasını ancak su yüzeyinin de ortak kullanımını savunmaya başlamıştır. Bu tutum değişikliğinin nedenleri; Kazakistan’da yaşayan Rus azınlığın çokluğu, ekonomisinin Rusya’ya bağımlılığı ve Batı piyasalarına giden tek petrol boru hattının Rusya’dan geçiyor olması şeklinde açıklanabilir. Öte yandan Kazakistan Hazar’ın ulusal sektörler bölünmesiyle sahip olacağı %29,6’lık paydan dolayı İran’ın eşit paylaşım önerisini kabul etmemektedir (Uğuz, 2007).

Türkmenistan’ın bu konu hakkındaki tutumu diğer ülkelere nazaran daha belirsizdir. 1994’de sorunu çözümlemek amacıyla müşterek bir şirketler birliği oluşturma teklifini ortaya atan Türkmenistan, daha sonra Rusya’nın 45 millik önerisi yönünde hareket edeceğini belirtmiştir. Azeri-Çırag ve Kepez petrol yataklarının keşfedilmesi üzerine bu tutumundan vazgeçmiş ve ortak hat prensibini desteklemeye başlamıştır (Uğuz, 2007).

Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde en etkin ülke konumunda bulunan Rusya, bu konu ile ilgili günümüze kadar üç esas politika değişikliğine gitmiştir. 1993–1996 döneminde kıyı şeridi dışında kalan su kütlelerinin ve deniz tabanının müşterek kullanımını öneren Rusya, 1996–1998 yıllarında ise kara sularını 45 mile çıkarmayı teklif etmiştir. 1998’den sonraki dönemde ise deniz tabanının eşit uzaklık ilkesine göre paylaşılmasını ve su kütlelerinin ortak kullanılmasını istemiştir (Uğuz, 2007). Rusya, Hazar enerjisini dünyaya dağıtan enerji hatları üzerinde bir kontrole sahiptir. Ayrıca bölgede Rus yatırımları vardır. Bu sebeple de Hazar üzerinde bir üstünlüğe sahiptir. Rusya enerji kaynakları üzerinde 35 yıllık bir üstünlük kurmuş, ancak Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla 15 yeni cumhuriyet kurulmuş bilhassa Hazar’a kıyısı olan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan’ın ekonomik kalkınmalarını sağlamak için bölgeye Batılı yatırımları teşvik etmiştir. Gorbaçov döneminde başlayan batılı yatırımlar Yeltsin döneminde artmıştır. Bunun sonucu Rusya, hem siyasi hem de iktisadi açıdan bölgede büyük oranda güç kaybetmiştir. Azeri, Türkmen ve Kazak yönetimleri kendi topraklarındaki enerji altyapılarını millileştirmiştir. Hazar’ı çevreleyen bölgede bulunan Gürcistan, Ermenistan, Türkiye, Özbekistan, Ukrayna’nın batıyla olan iktisadi, siyasi ve stratejik münasebetleri, Hazar’daki bölgesel enerji kaynakları ve enerji iletim hatlarının geliştirilmesiyle kendi menfaatlerine işbirliği yapma ve bölgede etkin olma fırsatı sunmuştur (Oruç, 2010: 89). Rusya son değişiklik çerçevesinde “sınır gölü” tanımına daha çok yaklaşmıştır. 2003 yılında yapılan bir antlaşmayla Azerbaycan ve Kazakistan’ı yanına çekmeyi başaran Rusya’nın Türkmenistan’la yaptığı büyük enerji antlaşmalarına bakılacak olursa Rusya’nın bu devleti de yanına çekebileceği aşikârdır. Hatta bazı uzmanlara göre tek başına kalan İran’ın da direncinin kırılacağı belirtilmiştir. Zaten İran’ın kendi toprakları dışında yapması gereken uranyum zenginleştirme programını Rusya’da uygulayacak olması, Rusya ve İran’ın Ermenistan’da ortak bir nükleer santral kurma çalışmaları İran’ın direncinin çabuk kırılacağını göstermektedir (Uğuz, 2007).

Coğrafi açıdan Hazar'ın İran kıyısındaki deniz petrol yatakları en derin, erişilmesi en zor kısımda bulunmaktadır. İran'a karşı uygulanan dış baskılar, siyasi iç meseleler gibi sebeplerle İran, Uluslararası Deniz Hukuku'na göre düzenlenen sınırları kabul etmeyerek sektörel manada ortak paylaşımın gerçekleşmesi doğrultusunda belirlenecek bir anlayışı benimsemektedir (Oruç, 2010: 90-91). Hazar'ın statüsü ile ilgili tutumunda İran, Rusya ile belirli noktalarda aynı çerçevede olmuştur. İran ile Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği arasında yapılan antlaşmalar İran'a bir takım avantajlar sağlamıştır. SSCB ile İran arasında 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmaların öne çıkmasındaki temel unsur Hazar'ın bir İran ve Sovyet denizi olarak görülmesidir. Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmasıyla İran ve SSCB arasındaki tarihsel yaklaşıma karşı görüşler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan, Hazar kıyısında sahip olduğu coğrafik avantajla Hazar denizinin taksimini dilemektedir. Böylece Hazar'daki en büyük petrol ve doğal gaz kaynakları Azeri suları içinde kalacaktır. Azerbaycan'ın kaynaklarının önemli bir bölümü Hazar kıyısında bulunmaktadır. Ayrıca ABD, İran'ın bölgedeki ekonomik çıkarlarını sekteye uğratmak için, Azerbaycan'ı iktisadi ve siyasi olarak desteklemiştir (Oruç, 2010: 92).

Aslında İran'ın bu konudaki tutumunu kıyıdaş ülkeler arasında eşit paylaşım prensibi olarak özetlemek mümkündür. İran Hazar'ın "orta hat" ilkesine göre paylaşılmasına ise kesinlikle karşı gelmektedir. Bu sebeple Azerbaycan, İran'ın görüşme yürüttüğü ülkelerin başında gelmektedir ve Güney Azerbaycan meselesinden dolayı İran, Azerbaycan'ı baş tehdit olarak algılamaktadır. Güney Azerbaycan'ın bir cazibe merkezi olmasını önlemek için de Hazar'daki uzlaşmaz tutumuna devam etmektedir. Bununla birlikte İran, Hazar'dan kendi payına düşen kısmı beğenmemekle birlikte kendi alanını genişletmek istemektedir. Ayrıca İran bu sorun çözülmeye kadar 1940 antlaşmasının geçerli olduğunu ve hiçbir kıyıdaş devletin çizdiği haritanın geçerli olamayacağını açıklamıştır (Uğuz, 2007).

İranlı araştırmacı Mehrdad Mohsenin, Hazar denizi mevzusunda İran'ın duruşunu desteklemektedir. Mohsenin, Hazar denizinin hukuki statüsü konusunda; 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmaları ileride uygulamaya konacak hukuki rejimin tanımlanmasında başlıca belge olarak değerlendirilmesini, verilecek tüm kararlarda fikir birliği içinde olunmasını, denizin silahtan arındırılmış bölge statüsünde olmasını, kıyıdaş ülkeler arasındaki ticaret, işbirliği ve iktisadi münasebet için merkez olmasını, çevresel ilkelere uygun hareket edilmesini, deniz tabanına dönecek boru hatlarının çevreye verecek zarardan ötürü engellenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Rusya'nın tezine yakın bir fikir kabul eden İran, önceleri Hazar denizinin beş kıyı devleti arasında ulusal bölgelere bölünmesi fikrine tamamen karşı olmuştur. Bu nedenle deniz dibi ve yüzeyinin tüm kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımını öngören ortak hâkimiyet ilkesi hususunda ısrar etmiştir. Daha sonraları kendi çıkarları doğrultusunda İran, Hazar denizinin bölgesel paylaşımını kabul etmeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Deniz dibi ve yüzeyinin beş kıyı devleti arasında eşit bölgelere bölünmesini ve her devletin %20 paya sahip olmasını önermiştir. Ancak yeni kurulan kıyıdaş bağımsız devletler, İran'ın önerilerini kabul etmemiştir. Güney Hazar'ın sınırlarının belirlenmesi konusunda Azerbaycan ile İran arasında anlaşmazlık devam etmektedir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'te Hazar denizinin Azerbaycan bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve geliştirilmesi için uluslararası konsorsiyum ile "Asrın Antlaşması"nı imzalamasıyla kıyı ülkeleri arasındaki polemik alevlenmiş, Rusya bu anlaşmaya karşı çıkmış ve Azerbaycan'a müeyyide uygulama tehdidinde bulunmuştur (Abilov, 2013). Hazar'a kıyısı olan devletler, Hazar'ın statüsünün kesinleşmesi amacıyla 2002'de Aşkabat'ta, 2007'de Tahran'da birer zirve yapmıştır.

2007'de İran'ın başkenti Tahran'da yapılan devlet başkanları zirvesinde Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı konu çözülmemiş, zirve bir bildiri ile sonuçlanmıştır. Tahran bildirisi olarak isimlendirilen bu bildiri Hazar denizi kıyı devletlerinin başkanları tarafından imzalanan ilk siyasi belge olarak onaylanmıştır. Bu bildiriye göre; kıyıdaş devletler bölgede barış ve istikrarı korumak için çaba sarf edeceklerdir. Denizdeki tabii kaynakların verimli kullanımı için müştereken hareket edecek, özellikle enerji ve ulaştırma alanında aralarındaki ekonomik işbirliğini arttıracaklar, bölgedeki ulaştırma imkânlarını kârlı bir biçimde kullanabilmek adına uluslararası bir ulaşım koridoru kurmak gayesiyle birbirlerine yardım edeceklerdir. Denizin hukuki statüsü mevzusunda son bir karara ulaşana kadar kıyı ülkelerinin bayrağı altında gemi yolculuğu yapma, avlanma ve seyrüsefer haklarına da karar vermişlerdir. Hazar denizinde kıyı devletleri haricinde başka bir devletin donanma ve askeri güç bulundurma hakkına sahip olmadığı, denizin yalnızca barışçıl amaçlarla kullanılacağı, kıyı devletlerinin askeri güçlerinin birbirlerine karşı kullanılmayacağı da bu belgeye eklenmiştir (Abilov, 2013).

2010'da üçüncüsü Bakü'de yapılan zirvenin ardından 29 Eylül 2014'te Rusya'nın Astragan şehrinde IV. Hazar Ülkeleri Liderleri Zirvesi yapılmıştır. Bu zirvede hidrometeoroloji alanında iş birliği, olağanüstü durumlarda müşterek iletişim ve dayanışma, Hazar'ın biyolojik kaynaklarının korunması ve rasyonel kullanılmasını öngören antlaşmalar ile zirve sonuçlarına dair bildiri imzalanmıştır. Taraflar, Hazar denizinde beş devletin askeri güçlerinin dengeli bir biçimde olması ve bu ülkelerin dışında başka ülkelerin askeri varlık göstermemesi hususunda antlaşmışlardır. Hazar bölgesinin güvenliği için iş birliğinin sürmesi gerektiği vurgulanmıştır. Astrahan'da yapılan toplantıda, sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler her ülkenin kendi karasuları olarak kabul edilirken, bu mesafeye 10 deniz mili eklenerek (toplam 25 mil) her ülkenin balıkçılık sahası da belirlenmiştir. Belirtilen sınırların ortasında kalan deniz ise ortak alan kabul edilmiş,

Hazar'ın tabanının bölünmesi ve son antlaşma mevzusu, müteakip zirve toplantısına bırakılmıştır. 2017'de Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla kurulan çalışma grubunca Bakü'de düzenlenen toplantıya Rusya, Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan temsilcileri katılmıştır. Toplantı sonunda Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre; Hazar'ın nihai hukuki statüsünün egemenlik, hukuk, güvenlik, kara suları ve balıkçılık bölgelerinin belirlenmesi, deniz dibinin ve toprak altının bölünmesi, askeri gemilerin kara sularından geçişi ile kablo ve boru hatlarının döşenmesi konusunda kıyıdaş ülkeler arasında uzlaşa sağlanmıştır (AVİM, 2017).

Dünyada 167 ülke, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne tabidir. Hazarın kıyıdaş ülkelerinden yalnızca Rusya bu sözleşmeye tabidir. İran, sözleşmeyi imzalamasına rağmen onaylamamıştır. Kazakistan resmi olarak sözleşmeye taraf olmamakla birlikte Hazar denizinin hukuki statüsü ile ortaya çıkan tehdit dolayısıyla ilgili sözleşme normlarını uygulamayı gerekli görmektedir. Sözleşmenin 56. maddesinde münhasır ekonomik bölgede ülkelerin haklarını kullanmaları ve sorumluluklarını yerine getirmeleri ile ilgili talimatlar yer almaktadır. Sözleşme'nin 77. maddesinde ise Hazar denizine kıyısı olan devletlerin, tabii kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesi maksadıyla kıta sahanlığındaki egemenlik haklarını kullanabilecekleri belirtilmektedir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Enerji Şartı Anlaşması'nın tarafı iken Rusya ve İran taraflar arasında bulunmamaktadır. Antlaşmanın 18. maddesinde, ülkelerin enerji kaynakları üzerindeki egemenlik haklarının taraflarca tanındığı açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca antlaşmada enerjiyle ilgili çevresel konular da yer almaktadır. 19. maddede enerji ile ilgili tüm faaliyetlerden meydana gelebilecek çevreye zararlı etkilerin ekonomik anlamda minimize edilmesi konusunda, tüm üye ülkelerin ellerinden gelen çabayı göstermesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla ülkeler, maliyet-etkin bir davranış sergilemeleri, ihtiyati önlemleri alma konusunda çaba göstermeleri ve 'kirleten öder' prensibinin uygulanmasını kabul etmeleri gerekmektedir. Hazar bölgesinde uluslararası bir anlaşma yoluyla enerji güvenliğinin sağlanmasının, yukarıda bahse konu olan BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Enerji Şartı Anlaşması hükümlerinin uygulanmasıyla mümkün olabileceği belirtilebilir. Enerji güvenliğinin sağlanması ancak kesin, açık ve belirsizliğe yer vermeyen kuralların tüm Hazar bölgesi ülkelerine uygulanması ile mümkün olabilir (Eurasian Research Institute, 2015). Bir sonraki toplantının Türkmenistan'da yapılması kararlaştırılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hazar Bölgesinde jeopolitik üstünlük kurmak için yapılan mücadeleler Hazarın statü sorununu ortaya çıkarmıştır. Hazardaki birçok yatağın geleceği, statü sorununun çözümüne bağlıdır. Hazarın kıyısındaki yeni bağımsız devletler olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi konumlarından dolayı uluslararası herhangi bir suya çıkışı olmayan birer kara devletidirler. Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmak için bu ülkelerin boru hatları ile ilgili yatırımları önem kazanmaktadır. Uluslararası pazara erişimi sağlamak için taşıma ve koridor sorunları ortaya çıkan bu devletlerin enerji akışını etkili ve güçlü bir biçimde yapacak boru hatları projelerini hayata geçirmek amacıyla bölge ülkeleriyle işbirliği antlaşmaları yapmaktadırlar. Hazar kıyısında bulunan ülkeler için Hazar'ın hukuki statüsü ülkelerin ekonomik gelişmeleri, milli güvenlik, enerji arz ve güvenliği açısından önemlidir.

Hazar'ın hukuki statüsü sorununda ortaya atılan öneriler dört başlıkta ele alınabilir. Bunlardan birincisi, Hazar'ın BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre açık deniz olarak kabul edilmesidir. Bu sözleşmeye binaen Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi ve kıyıdaş devletlerin kendi millî sektöründeki kaynakları işleme hakkına sahip olmasıdır.

İkincisi, Hazar denizi kapalı bir deniz olarak değerlendirilmesidir. Birden fazla ülkenin kıyısının bulunduğu, okyanusa veya denize dar bir geçitle bağlanmış veyahut herhangi bir çıkışının olmadığı deniz tanımı yapılmaktadır. Hazar'ın kapalı bir deniz olarak değerlendirilmesi halinde denizin milli sektörlere taksimi mümkün görülmemektedir. Bu durumda kıyıdaş ülkeler Hazar denizini bütün olarak karşılıklı işletebilirler.

Üçüncüsü, Hazar'ın bir göl olarak kabul edilmesidir. Göl olarak nitelendirildiğinde Hazar, devletlerarası sınır gölü statüsü kazanacak ve dolayısıyla 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi burada etkili olmayacaktır. Sınır gölleri için kabul edilen bir sınır belirleme protokolü bulunmamaktadır. Böyle bir durumdaysa hukuki örnekler başvuracaktır. Böylesi bir bölünmeye Kanada ve ABD arasındaki Büyük Göller ve Fransa ve İsviçre arasındaki Geneva Gölü (Ogan, 2007) örnek gösterilebilir.

Dördüncü olarak, Hazar göl olarak kabul edilmekte ve kıyıdaş devletlerarasında "Ortak Mülkiyet" biçiminde idaresi savunulmaktadır. Sınır göllerinin sınırlarının belirlenmesi ile ilgili nadir kullanılan bir metot da Bolivya ve Peru arasındaki Titticaca Gölü'nün paylaşımında olduğu gibi her bir kıyı devletinin 12 millik kara sularına sahip olması ve gölün geri kalanının müşterek kullanıma açık olması şeklindedir (Bayraktar, 2007).

Hazar havzasının sahip olduğu petrol ve doğal gaz bölge ve dünya için büyük bir önem taşımaktadır. Hazar kıyısındaki ülkelerin bu havzadaki hidrokarbon kaynakları üzerindeki söz sahipliği ülkelerin iktisadi ve siyasi olarak güç kazanmalarına katkı yapmaktadır. Bu nedenle tüm kıyıdaş ülkeler kendi menfaatleri doğrultusunda Hazar'ın hukuki sorununu çözmeye çalışmaktadır. Ancak henüz tüm tarafların ortak karara varacağı bir zemin oluşmamıştır.

EXTENDED ABSTRACT

LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA AND SHARING OF ENERGY RESOURCES: DISPUTES AND STRUGGLES BETWEEN THE RIPARIAN COUNTRIES

INTRODUCTION AND THEORETICAL FRAMEWORK

In today's world, hydrocarbon resources and power struggles happening on the route of these resources to international markets in global and regional political and economic developments and in international relations. The policies countries implement on hydrocarbon energy resources affect the political and economic balances in the world and cause new balances to emerge. Energy resources, reserve areas and energy transportation routes are considered as the greatest source of power for countries in international relations. Factors such as developing and growing technology, advancement in transportation systems, increase in welfare levels, acceleration of industrial growth and population growth have also increased the need for energy resources.

The most important production regions of hydrocarbon resources in the world are the Middle East, the Caspian Basin, the Caucasus, Russia, Central Asia, North and Central America, whereas the most important consumption areas of hydrocarbon resources are mainly Far Eastern countries, Japan, North America and EU countries (Turan, 2010: 44). The Caspian Sea is unique in many respects - environmental, economic and geopolitical. The basin, which has been severely damaged due to extensive petroleum production activities and land-based pollution, is the largest fully enclosed salt water area in the world with a fragile ecosystem. While the Caspian Sea holds tremendous oil and gas deposits, as well as valuable fishing resources, including 90% of the world's myrtle fish stock, it also provides the important transportation routes linking Russia, Transcaucasia and Central Asia with Europe. These features increase the importance of the Caspian Basin by a factor of two. The fall of the Soviet Union has significantly changed the entire geopolitical situation in the region. In the past, the USSR and Iran were successful in avoiding serious conflicts while dealing with common problems in the Caspian Sea. The emergence of new independent countries has turned the Caspian Sea into an area where political and economic interests conflict (Vinogradov ve Wouters, 1995: 605). After the disintegration of the Soviet Union in 1991, the Caspian Region attracted the attention of the whole world thanks to its rich hydrocarbon resources and began to hold an important place in the world energy market with its existing reserves. These resources, while having a large share in world reserves, have not yet fully opened up to the world markets, so oil and natural gas potential of the basin has not taken its place in the global energy supply and demand (Suver, 2008: 106). With the disintegration of the Soviet Union, Soviet sovereignty over the resources in the region was broken, and the independence of the Turkic republics which are near the Caspian Sea increased the geopolitical importance of the Caspian Basin (Bayraktar, 2008: 194). The Caspian Sea is in northwestern Asia, which is the region between Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Russia and Turkmenistan. This puts the region at the center of the fossil energy reserves forming the basis of today's energy resources. The importance of the region is increasing every passing day (Metin, 2004: 1).

With the disintegration of the Soviet Union in 1991, the number of riparian countries to the Caspian Sea rose to five with the newly-independent Turkmenistan, Azerbaijan and Kazakhstan (Mehdiyoun, 2000: 1). The expectations of these countries based on their interests and the inability to reach an agreement on deciding whether the Caspian is a sea, lake or a unique mass of water and on dividing it based on this decision brought up the legal status of the Caspian Sea. This problem includes issues such as exploration and operation of oil and natural gas resources, the use of navigational opportunities in the sea, the efficient use of marine living beings, the prevention of environmental pollution, the use of airspace and the security of the Caspian Sea (Metin, 2004: 143-144). According to one calculation, the share of the riparian countries are as follows: Russia has 18.5% share, Kazakhstan 30.8%, Turkmenistan 16.8%, Iran 18.7% and Azerbaijan 15.2%. Not having a direct access to the ocean, the Caspian is linked to the Black Sea and the Baltic Sea through the Volga River, a number of channels and other rivers (Mehdiyoun, 2000: 1). Although it seems like the sea does not have a direct connection with the sea and the oceans, it is possible to reach the Black Sea and the Baltic Sea

from the Caspian if other rivers and channels are used, especially the Volga (Bilgin, 2005: 122). As Russia and Iran lost the validity of their historical involvement in the Caspian and as the newly-independent countries gained rights on the sea, the legal status of the Caspian led to disagreement amongst the riparian countries. The riparian countries have been trying to reach a treaty about the legal status of the Caspian Sea, and they also want to use the resources in the region effectively. However, there is still no treaty accepted by all the riparian countries.

Geopolitical and Geostrategic Importance of the Caspian Basin

Eurasia holds 75% of the world's population and energy resources, and is therefore considered geopolitically the heart of the world. The Caspian basin is important in terms of Eurasia's energy resources and transit route. Within the network of associations in the region, the effect of the Caspian Sea's legal status on the sharing and distribution of energy resources turns the issue into a global one. The emergence of Caspian Sea's legal status as a problem is the effect of the struggle on the energy transmission lines in the region (Oruç, 2010: 85). In terms of geopolitical and geostrategic aspects, after the independence of the important countries in Central Asia and the Caucasus, the United States pursued an oil strategy to enrich the energy resources of the region and to remove the influence of other power groups in the region, or at least to decrease it to the level she wants (Ayhan, 2009: 347). With the emergence of new geopolitical gaps in Central Asia and the Caucasus following the disintegration of the USSR, new power balances have come to the forefront, and the Caspian Basin with its energy geopolitics and rich natural gas and oil fields became a global sharing area (Bayraktar, 2008: 212). In recent years, international actors and regional powers in the Caspian Sea and its vicinity have been producing policies to further their own interests. Oil and gas resources of the Caspian Sea are considered to be the largest reserves after the reserves of the Persian Gulf and Siberia. Until 1991, the Soviet Union played an active role in the sea where two riparian countries shared shores (Metin, 2004:143).

Historical Process of the Problem of Caspian Sea's Legal Status

The legal status of the Caspian Sea has become an important issue among the riparian countries since 1994. In September 1994, Azerbaijan signed a 8 billion dollar agreement with a consortium of American and European companies, and with this agreement it was envisaged that 4 billion barrels of oil would be extracted from the Gunashli-Chirag-Azeri oil fields. Following this agreement, Azerbaijan signed three more agreements with the international consortium in 1995 and 1996. Kazakhstan followed Azerbaijan with the tender of the Tengiz oil field. The Caspian problem has begun to be kept on the agenda with the reaction of Iran and Russia to these tenders. In determining the status of the Caspian Sea, both international law and political and economic elements are taken into consideration. The first step to determine this legal status is to make a decision about whether the Caspian is a lake or sea (Çolakoğlu, 1998: 108).

If the Caspian Sea is accepted as a sea, then according to the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, the sea will be divided into five national sectors between Turkmenistan, Kazakhstan, Iran, Russia and Azerbaijan in terms of territorial waters, continental shelf and exclusive economic zones (Birsal, 2006: 87; Oruç, 2010: 87).

In order to transform the Caspian Basin into an energy center between the states in the region, its own resources and western countries, Russia implemented a three-legged policy between 1991 and 1995. To this end, for its own interests, Russia executed developmental plans in energy in the region by making the Caspian Basin energy sources more open to the western investments. Thus, Russia developed cooperation the basin countries that have gained their independence. In the second half of the 90s, Russia began to move away from its westernization approach and aimed to reintegrate the region back into Russia through an Eurasian approach by increasing control over its immediate surroundings against the increasing Western influence of the region (Oruç, 2010: 90). Taking into consideration the political and economic developments, Russia made a treaty with Kazakhstan in 1988 on sharing the northern bottom of the Caspian Sea. A similar agreement was made with Azerbaijan in 2001. Iran did not accept this treaty of Russia (Turan, 2010: 49).

Kazakhstan and Azerbaijan signed an agreement on the delimitation of the Caspian Sea and ratified it on 29 November 2001 and 27 February 2003. On 14 May 2003 a treaty was signed between Kazakhstan, Azerbaijan and Russia on the delimitation of adjacent sections of the Caspian Sea. These treaties are almost entirely on delimitations, and naturally riparian states have resorted to more bilateral or multilateral agreements to resolve other issues such as the protection of the marine environment (Bantekas, 2011: 52). Each Caspian country takes a different stand on the status of the Caspian Sea due to their own national interests. Azerbaijan and Kazakhstan want to define the sea bed based on maritime laws. This is not surprising because the two countries will be the biggest winners of this scenario. In 2002 Azerbaijan and Kazakhstan signed insufficient agreements with Russia to recognize national states on sea lines. According to the reports of Turkmenistan and Kazakhstan, an agreement was made on the sea borders of the Caspian Sea in May 2015. The sea border between Turkmenistan and Azerbaijan is controversial, like the Turkmen-Iran border.

In the 1990s, Russia could not form a single position due to a large domestic dispute. Russia sees considering the Caspian Sea a lake as the best way to protect its dominant geopolitical role in the region (Coffey, 2016: 2).

CONCLUSION AND DISCUSSION

The struggles over geopolitical superiority in the Caspian region brought status problem of the Caspian Sea. The future of many oil fields depends on the resolution of Caspian's status problem. Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan, the new independent states on the shores of the Caspian Sea, are territorial countries with no access to international water due to their geographical position. In order to bring the rich oil and natural gas resources to world markets, the investments of these countries in pipelines are important. These countries have transport and corridor problems in order to provide access to the international market. Therefore, these countries have been making cooperation agreements with regional countries to implement pipeline projects that will make the energy flow efficiently and strongly. For the countries located on the Caspian coast, the legal status of the Caspian is important for their national security, energy supply and security.

Four suggestions can be provided for the problem of Caspian Sea's legal status. The first is to consider the Caspian as an open sea according to the UN Convention on the Law of the Sea. According to this convention, the Caspian Sea would be divided into national sectors and the riparian states would operate the resources in their own national sector.

The second is to consider the Caspian Sea as a closed sea. A closed sea is defined as a sea surrounded with more than one country and connected to an ocean or a sea with a narrow passage or not at all. If the Caspian is regarded as a closed sea, dividing the sea into national sector will not be possible. In this case, the riparian countries could operate the Caspian Sea together as a whole.

The third is to consider the Caspian Sea as a lake. When it is recognized as a lake, the Caspian will acquire the status of an international border lake and hence the 1982 UN Convention on the Law of the Sea will not be effective here. There is no accepted border determination protocol for border lakes. If this becomes the case, legal examples will be examined. Examples to such divisions can be the Great lakes between Canada and the USA and Lake Geneva between France and Switzerland (Ogan, 2007).

The fourth is to consider the Caspian as a lake and administer it under a "joint ownership" of the riparian countries. A rare method of determining the boundaries of border lakes is the example of Lake Titicaca between Bolivia and Peru, where each coastal state has 12 miles of territorial water and the rest of the lake is open to joint use (Bayraktar, 2007).

The oil and natural gas that the Caspian Basin has is of great importance for the region and the world. The countries' say on the hydrocarbon resources makes the countries on the Caspian coast economically and politically stronger. For this reason, all the riparian countries are trying to solve the Caspian Sea's legal problem based on their own interests. However, the time has not come to form a common decision by all sides.

Kaynakça / References

- Abilov, S. (2013). Hazar'ın Hukuki Statüsü, Hazar Raporu.
- AVİM (Avrasya İncelemeleri Merkezi) (2017). Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Toplantısı, 04.10.2017 tarihinde, [Http://Avim.Org.Tr/Tr/Bulten/Hazar-A-Kıyısı-Olan-Ulkeler-Toplantısı](http://Avim.Org.Tr/Tr/Bulten/Hazar-A-Kıyısı-Olan-Ulkeler-Toplantısı), adresinden edinilmiştir.
- Ayhan, V. (2009). Ortadoğu ve Petrol İmparatorluk Yolu. Bursa: Dora Yayınları.
- Bagirov, S. (2001). Azerbaijan's strategic choice in the Caspian Region, the book: The Security of the Caspian Sea Region (Oxford University Press, 178-194.
- Bahgat, G. (2007). Prospects for energy cooperation in the Caspian Sea, Communist and Post-Communist Studies, 40, 157-168.
- Bantekas, I. (2011). Bilateral delimitation of the Caspian Sea and the exclusion of third parties, The International Journal of Marine and Coastal Law, 26, 47-58.
- Bayraktar, G. (2007). Hazar'daki jeopolitik mücadelenin Türkiye'nin enerji güvenliğine etkileri, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 7(1), 83-93.
- Bayraktar, G. (2008). Orta Asya ve Türkiye'nin Güvenlik Stratejileri. İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları.
- Bilgin, M. (2005). Hazarda Son Darbe. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Birsel, H. (2006). Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Brzezinski, Z. (2005). Büyük Satranç Tahtası, -Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri- (Çev. Y. Türedi). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Coffey, L. (2016). Caspian Sea ownership: not an issue the U.S. should ignore, Issue Brief, The Heritage Foundation, 4611.

- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası hukukta hazar'ın statüsü sorunu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1-4), 107-122.
- Dorian, P. J. (2006). Central Asia: A major emerging energy player in the 21st century, Energy Policy, 34, 544-555
- Effimoff, I. (2000). The oil and gas resource base of the Caspian region, Journal of Petroleum Science and Engineering, 28, 157-159.
- EIA (2013). Today in Energy, 15 Kasım 2017 tarihinde <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911>, adresinden edinilmiştir.
- Folger, J. M. (2003). A proposal to end the stalemate in the Caspian Sea negotiations. Ohio St. J. Disp. Reso, 18, 529.
- Gustafson, T., A. Retezum, & L. Ruseckas (1995). "The Caspian Sea: whose waters? whose oil?", Cambridge Energy Research Associates, July, 1-26.
- İlhan, S. (2006). Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Janusz, B. (2005). The Caspian Sea legal status and regime problems, Stiftung Wissenschaft und Politik, 1-8.
- Karagöl, E.T., Kızılkaya, M. & Kaya, S. (2016). Statü sorunu ikileminde Hazar'da enerji denklemi, Seta Analiz, 155, 7-28.
- Kleveman, L. (2004). Yeni Büyük Oyun. (Çev. Hür Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Mamedov, R. (2001). 'International legal status of the caspian sea: issues of theory and practice', Turkish Yearbook of international relations, 32, 217-259.
- Mehdiyoun, K. (2000). International law and the dispute over ownership of oil and gas resources in the Caspian Sea, The American Journal Of International Law, 94(1), 1-17
- Metin, M. (2004). Politik ve Bölgesel Güç Hazar. İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık.
- Ogan, S. (2007). Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü, 09.10.2007 tarihinde TURKSAM, <http://turksam.org.tr/yazilar.asp?kat1=153>, adresinden edinilmiştir.
- Oruç, T. Ç. (2010). Kıyıdaş devletlerin talepleri çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve paylaşılması sorunu, Asya'da güvenlik sorunları ve yansımaları. Sosyoekonomi, 12(12), 83-102.
- Pala, C. (2007). 20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni -ABD-Petrol-Dolar-. İstanbul: Yasak Elma Enerji Kitaplığı Dizisi.
- Pamir, A.N. (2000). Avrupa'nın ve Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da Ortak İlgi Alanları. Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 13-14 Kasım 2000, 10 Aralık 2017 tarihinde <http://www.yusufsen.sitemynet.com/analizmain.htm> adresinden edinilmiştir.
- Schofield, C. & M. Prau (1996). Claims to the Caspian Sea, Jane's Intelligence Review, 75-78.
- Suver, A. (2008). Gelecek Avrasya'dır. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası'nda enerji diplomasisi, Bilge Strateji, 2(2), 43-73
- Uğuz, S. (2007). 02 Ekim 2017 tarihinde http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/668/paylasilamayan_bolge_hazar, adresinden edinilmiştir.
- Vinogradov, S. & Wouters, P. (1995). The Caspian Sea: current legal problems. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 55, 604-623.
- Yüce, Ç. (2006). Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele. Ankara: Ötüken Yayınları.